

KAMIL WIŚNIEWSKI, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ORCID: 0000-0002-4708-4163
kamil.wisniewski1992@wp.pl

OBECNOŚĆ WĄTKU MARYJNEGO W KAZANIACH ŚWIĘTOKRZYSKICH

STRESZCZENIE: Głównym tematem niniejszego artykułu jest motyw Maryi w *Kazaniach świętokrzyskich* – najstarszym znanym nam zabytku języka polskiego. Bez wątplenia trzynastowieczni teologowie przypisywali Najświętszej Pannie wysoką rangę i istotną rolę w chrześcijaństwie. Świętokrzyski zbiór kazań był szansą na zaprezentowanie takiego uniwersum, w którym Matka Boża stanowi kluczową postać, co odzwierciedliłoby ówczesne trendy intelektualne. Jednakże z jakiegoś powodu, bądź powodów, tak się nie stało. W świętokrzyskiej kolekcji narracja na temat Matki Bożej wydaje się być zminimalizowana. W artykule przedstawiono kreację obrazu Maryi w dwóch zbiorach kazań chronologicznie bliskich świętokrzyskiemu zabytkowi. Dzięki porównaniu, o czym pisali inni duchowni oraz autor *Kazań świętokrzyskich* możemy zauważyć, że narracja o Matce Jezusa w tych ostatnich jest skąpa, ograniczona treściowo i ilościowo oraz zamknięta w ramach dogmatów.

SŁOWA KLUCZOWE: *Kazania świętokrzyskie*, kaznodziejstwo średniowieczne, Maryja, Matka Boża, duchowość średniowieczna, katolicyzm, XIII wiek.

THE PRESENCE OF THE THEME OF THE MARY IN THE HOLY CROSS SERMONS

ABSTRACT: The main topic of this article is the theme of Mary in the Holy Cross Sermons – the oldest monument of the Polish language known to us. In the collection, the narrative about the Mother of God seems to be minimized. Undoubtedly, 13th century theologians attached a high rank and a significant role to the Virgin Mary in Christianity. The collection of sermons was an opportunity to present a universe in which the Mother of God is a key figure, which would reflect the intellectual trends of the time. However, for some reason or reasons, it did not. In the article Blessed Virgin from two collections of sermons chronologically close to the Holy Cross literary monument was compared to that from Polish sermons. By comparing what other clergymen and the author of the Holy Cross Sermons wrote about Her, we can see that the narrative about the Mother of Jesus in the latter is sparse, limited in content and quantity, and closed within dogmas.

KEYWORDS: *Sermons from the Holy Cross*, medieval preaching, Mary, Mother of God, medieval spirituality, Catholicism, 13th century.

Translated by Kamil Wiśniewski

Wstęp – o głównym źródle historycznym, czyli *Kazaniach świętokrzyskich*

Kazania świętokrzyskie stanowią najstarszy zabytek polskiej prozy artystycznej. Świadczą o początkach literackiej polszczyzny oraz o odległej tradycji pisania w języku polskim. Są pierwszym znanym tekstem ciągłym, w którym istniejący dotąd w postaci oralnej język staropolski utrwalono w formie piśmiennej. Dowodzą wysokiego poziomu kultury literackiej w Polsce przed połową XIV wieku¹. Biorąc to pod uwagę oczywistym staje się, że dzieło to ma niezwykle ogromny ciężar gatunkowy. Dowodzi tego również niezwykle ogromna ilość literatury naukowej poświęcona kolekcji, która była obiektem badań wielu uczonych reprezentujących rozmaite dziedziny (jak np. paleografia, historia sztuki, historia, filologia polska, językoznawstwo)².

¹ W. Wydrza, *Wokół fenomenu Kazań świętokrzyskich*, [w:] *Kazania świętokrzyskie*. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 57; por. K. Bracha, *Nowa edycja tzw. Kazań świętokrzyskich. Nowe pytania i nowe odpowiedzi*, „Przegląd Humanistyczny”, 1 (424) 2011, s. 73; T. Mika, *Kazania świętokrzyskie jako obiekt badań filologicznych. Pytania o tekst i przekaz*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi*, t. 4 (2010), s. 76; Tenże, *Tajemnice „Kazań świętokrzyskich”*, „Teraz. Świętokrzyski Miesięcznik Kulturalny”, 2006, nr 1 (25), s. 14-15, <http://staropolska.pl/sredniowiecze/opracowania/Mika1.html> dostęp 31.07.2017 r.; *Nad złoto droższe: skarby Biblioteki Narodowej*, red. H. Tchórzewska-Kabata, M. Dąbrowski, P. Bagnowski, Warszawa 2000, s. 117. Niemniej jednak, trzeba mieć na uwadze, że ów wysoki poziom literacki Kazań świętokrzyskich sprowadza się do rzeczy technicznych – ich autor znał zasady ars praedicandi, budował swoje kazania zgodnie z arkanami sztuki kaznodziejskiej zaczynając od *thema*, przechodził do *divisio* i *subdivisio* oraz zamykał teksty podsumowaniami. Znał również łacinę i umiejętnie łączył ją z językiem polskim. Te walory jednak nie mogą być uznane za poszlakę, a tym bardziej dowód, że był wybitnym intelektualistą. Dlatego tak jest wyjaśniono na końcu artykułu, w podsumowaniu.

² Przykłady niektórych ważniejszych prac to: S. Urbańczyk, *U progu polszczyzny literackiej*, [w:] tenże, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979; T. Mika, „*Kazania świętokrzyskie*”: *od rękopisu do zrozumienia tekstu*, Poznań 2012; Tenże, *Tajemnice „Kazań świętokrzyskich”*..., nr 1 (25); Tenże, *Kazania świętokrzyskie jako obiekt...*; Tenże, *Interpunkcja Kazań świętokrzyskich a ich składnia i styl*, [w:] *Kazania świętokrzyskie*. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009; W. Wydrza, *Wokół fenomenu...*; K. Bracha, *Noty łacińskie w Kazaniach świętokrzyskich*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi*, t. 4 (2010); T. M. Trajdos, *Wokół genezy Kazań świętokrzyskich*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi*, t. 4 (2010); J. Z. Licharski, *Kazania świętokrzyskie – aspekt retoryczny*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi*, t. 4 (2010); M. Mejer, *Łacina w Kazaniach świętokrzyskich*,

Rękopis zabytku tworzy osiemnaście czternastowiecznych pergaminowych pasków³. Teoretycznie może zostać to błędnie uznane za pierwsze wyjaśnienie dlaczego motyw Maryi w polskim zabytku jest niezwykle skromny. Ktoś mógłby podejrzewać, że istniały ustępy a nawet całe kazania maryjne w świętokrzyskim zbiorze, ale przypadek sprawił, że się nie zachowały, a to co mamy jest niereprezentatywne. Żaden historyk chcący funkcjonować w ramach nauki, a nie pseudonauki, nie mógłby zdecydować się na pójście takim tropem myślenia. Po pierwsze, takie twierdzenie jest nieweryfikowalne (gdyż nie da się obalić bądź zaprzeczyć, że istniały, bądź nie, źródła, które nie dotrwały do naszych czasów), a samo to czyni je nienaukowym. Jedyne co wolno nam zrobić w obecnej sytuacji, to uznać, że być może istniały inne teksty wchodzące w skład *Kazań świętokrzyskich*, ale też założyć, że – z dużą dozą prawdopodobieństwa – to czym dysponujemy jest reprezentatywne. Jeśli nie przyjmujemy takich założeń metodologicznych, to musimy liczyć się z podważeniem sensu dalszych badań nad świętokrzyskim zabytkiem.

Badacze są zgodni, że mamy do czynienia z odpisem, a oryginał powstał w XIII wieku. Uczeni mają rozbieżne koncepcje na temat dokładniejszej datacji zabytku⁴. Istotne jest dla nas, że teksty wchodzące

---

[w:] Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009; J. Godyń, *Retoryka w pieśni pasyjnej Władysława z Gielniowa*, „*Psalterzy Floriańskim*” i „*Kazaniach tzw. świętokrzyskich*”. (*Funkcje średnio-wiecznej interpunkcji*). „*Ruch Literacki*”, t. 37 (1996), z. 6; J. Krzyżanowski, *O artyzmie „Kazań świętokrzyskich”*, [w:] Tenże, *Tradycje literackie polszczyzny. Od Galla do Staffa*, oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 1992; P. Stępień, *Kazania świętokrzyskie w trzech odsłonach. O problemach rekonstrukcji tekstu, o pewnej omyłce autora, o źródłach Kazania na dzień św. Katarzyny*, [w:] Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009; M. Skwara, *Struktura i sposoby argumentacji w Kazaniu na dzień św. Katarzyny*, [w:] Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009; K. Obremski, *Retoryka ponad gramatyką (składnią)? O tradycjach literackich Kazań świętokrzyskich*, [w:] Z badań nad książką i księgozbiorem historycznymi, t. 4 (2010).

³ Wiesław Wydra wskazuje, że sam fakt spisania *Kazań* na drogim cienkim pergaminie wskazuje, że były ważne, Tenże, *dz. cyt.*, s. 56. Tomasz Míka uzupełnił ten głos o stwierdzenie, że wykorzystanie tego materiału nie stoi w sprzeczności z brulionowością i niestarannością zapisów oraz niewykończeniem rękopisu (i inicjałów). Badacz zaznacza, że tekst miał być czystopisem, co możemy wywnioskować na podstawie miejsc pozostawionych na inicjały. T. Míka, „*Kazania świętokrzyskie*”: *od rękopisu...*, s. 64, 210.

⁴ Za początkiem wieku optują Ewa Ostrowska, T a ż, *Kompozycja i artyzm językowy „Kazań świętokrzyskich”*, [w:] T a ż, *Z dziejów języka polskiego i jego piękna. Studia*

w skład zbioru cechują się konspektowością – są krótkie; stanowią zbiór punktów, które duchowny miał rozwinąć w pełne kazanie; oddają strukturę prezentując *divisio* i *subdivisio* bez nadmiernego rozwijania zagadnień. Stanowiły raczej pomoc kaznodziejską niż gotowe do wygłoszenia teksty⁵. Ta konspektowość jest kolejną przesłanką, aby uznać treść *Kazań świętokrzyskich* za reprezentatywną w stopniu pozwalającym poddać je badaniom naukowym. Czym innym jest sytuacja, w której mamy zachowany jeden akapit wyrwany z kontekstu, a czym innym, gdy mamy do czynienia ze zbiorem myśli i punktów, na podstawie których budowano rozwinięcie.

O Matce Bożej w *Kazaniach świętokrzyskich*

Jedną z postaci, jakie pojawiają się w *Kazaniach świętokrzyskich* jest Maryja. Jednakże, jej rola w polskim zabytku zdaje się być znacznie skromniejsza niż ta, jaką pełniła w trzynastowiecznej teologii, w której była przede wszystkim wstawienniczką za członkami Kościoła przed Chrystusem oraz pośredniczką łaski. Benedyktyni, cystersi, dominikanie oraz franciszkanie promowali ideę Maryi, jako duchowej matki wiernych, a także Matki miłosiernej⁶. Członkowie zakonów mendykanckich cechowali się pobożnością Maryjną⁷.

---

i szkice, Kraków 1978, s. 100, R. Skrzyniarz, *Kazania Świętokrzyskie: przepowiadanie w XIII wieku*, Lublin 2001, passim; przed pierwszą połową Tadeusz Trajdos, Tenże, *Wokół genezy Kazań świętokrzyskich...*, s. 24; za połową wieku Tadeusz Witczak, Tenże, „Kazania świętokrzyskie” [hasło w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. T. 2: I-Me, red. R. Loth, Warszawa 2001, s. 110 („w początkach drugiej połowy XIII w.”), za końcem Teresa Michałowska, T a ż, *Średniowiecze*, Warszawa 1995, s. 310.

⁵ M. Skwara, dz. cyt., s. 164; I. Winiarska-Górska, *Z dziejów badań nad Kazaniami świętokrzyskimi*, [w:] *Kazania świętokrzyskie*. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 16, 19; K. Bracha, *Nowa edycja*, s. 75; T. Mika, „Kazania świętokrzyskie”: *od rękopisu*, s. 201-203; por K. Bracha, *Noty łacińskie*, s. 94.; samotny głos sprzeciwu wobec tezy o konspektowości *Kazań świętokrzyskich* zgłosił Jakub Lichański, Tenże, dz. cyt., s. 44-46.

⁶ A. A. Napiórkowski, *Maryja jest piękna. Zarys Mariologii i maryjności*, Kraków 2016, s. 80; P. Nowak, *Pobożność Maryjna św. Jadwigi Śląskiej na tle ówczesnej Europy*, [w:] „Tarnowskie Studia Teologiczne”, t. 36 (2017), nr. 1, s. 67.

⁷ R. P. Mortier, *Histoire des maîtres généraux de l'Ordre des frères prêcheurs*, t. 2: 1263-1323, Paris 1905, s. 411-415; P. Glorieux, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle*, T. 1. [w:] „Études de philosophie médiévale”, T. 17. Paris 1933, s. 42, za: P. Oleś, *Letania more solito dicantur. Przyczynek do badań nad*

Tematem niniejszego artykułu jest niewielkie znaczenie Maryi w uniwersum, które wylania się z tekstów *Kazań świętokrzyskich*. Objawia się ono w przemilczeniu roli Matka Bożej jako wspomóżycielki i orędowniczki ludzi, rzadkich nawiązaniach do Jej postaci oraz minimalizacji rangi tych nawiązań poprzez brak istotnej nauki moralnej wpływającej z postawy Najświętszej Panny. Na końcu artykułu zostaną również przedstawione wnioski i możliwe wytłumaczenia tego stanu.

Autor niniejszego artykułu spróbuje udowodnić, że zaprezentowanie Matki Bożej w polskim zabytku zdaje się być nietypowe. W tym celu przedstawione zostaną fragmenty z innych ówczesnych kazań napisanych przez dwóch wybitnych duchownych okresu, w którym mógł powstać oryginał *Kazań świętokrzyskich*: Antoniego z Padwy i Peregryna z Opolą. Postaci Maryi w tych tekstach poświęcono znacznie więcej uwagi niż w polskim zabytku. Dzieła tych dwóch duchownych zostały wybrane do analizy porównawczej, ponieważ pierwszy autor reprezentował myśl zachodniego chrześcijaństwa, a drugi był związany z polską kulturą i duchowością. Wybór kazań wykorzystanych w badaniach komparatystycznych jest nieprzypadkowy. Zarówno Antoni Padewski jak i Peregryn byli wybitnymi kaznodziejami, których teksty recypowano poza granicami jednostek terytorialnych, którymi zarządzali⁸.

Co konkretnie wskazuje na to, że znaczenie Maryi w *Kazaniach świętokrzyskich* jest niewielkie i nieadekwatne do roli tej postaci w trzynastowiecznym chrześcijaństwie? Pierwszą przesłanką jest *Kazanie na Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny* z polskiego zbioru.

---

pobożnością maryjną wśród średniowiecznych dominikanów, „Folia Historica Cracoviensia”, t. XIX (2019), s. 43-47; J. P. Torrell, Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło, przeł. A. Kuryś, Kęty-Warszawa 2008, s. 101-102; *Fratris Galuagni de la Flamma Cronica Ordinis Praedicatorum. Ab Anno 1170. usque ad 1333*, wyd. B. M. Reichert, [w:] „Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica” (dalej: MOFPH), t. 2., Romae-Stuttgartiae 1897, s. 97; *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum, vol. 1: Ab anno 1220 usque ad annum 1303*, wyd. B. M. Reichert, A. F. Frühwirth, [w:] MOFPH, t. 3., Romae 1898, s. 82-83, 96-97; *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum, vol. 2: Ab anno 1304 usque ad annum 1378*, wyd. B. M. Reichert, A. F. Frühwirth, [w:] MOFPH, t. 4, Romae 1899, s. 109, 223, 228; W. R. Bonniwell, *A history of the Dominican liturgy 1215-1945*, New York 1945, s. 224.

⁸ C. Niezgodna, *Teologia i mariologia św. Antoniego z Padwy*, „Collectanea Theologica”, t. 51 (1981), fasc. IV, s. 72-73.

W tekście tym, napisanym na święto maryjne, nie zawarto nawiązania do Matki Bożej. Jego tematem jest 5 przypadków teofanii, które znajdują się w *Piśmie Świętym*⁹. Jednakże, nie dysponujemy całością kazania, a co za tym idzie wnioski wyciągnięte na jego podstawie należy postrzegać *cum grano salis*. Konspektowość świętokrzyskiego zbioru pozwala nam wydawać ostrożne opinie o całych kazaniach, z uwagi na to, że zachowane kluczowe fragmenty nie stanowią chaotycznych myśli wyciągniętych z kontekstu, ale punkty, z których rozwijano dalsze narracje.

Kazanie to, wchodzące w skład polskiego zabytku, nie jest jedyną przesłanką o niewielkim znaczeniu postaci Matki Bożej w *Kazaniach świętokrzyskich*. Maryja została również wspomniana w *Kazaniu na Narodzenie Pańskie* z polskiego zbioru:

„Toć ubogi krolewic był, iż nie miał, gdzie by swoją głowę podkłonił. Vulpes foveas habent et volucres celi nidos, filius autem hominis non habet, ubi caput suum reclinet. A przeto iż nie miał w swem narodzeniu, gdzie by swą głowę podkłonił, togodla przed wołem, a przed osłem w jaskłach Syn Boży położon był, bo dziewica Maryja acz pieluszek dobrych <w to wrzemie> nie miała, a togodla ji w złe chustki ogarnęła. Invenerunt eum pannis involutum et positum in presepio”¹⁰.

Autor świętokrzyskiej kolekcji zakończył tekst, z którego pochodzi powyższy ustęp stwierdzeniem, że ubóstwo Chrystusa stanowi dla wiernych wskazówkę, aby nie skarżyli się na biedę¹¹. W takim ujęciu ubóstwo Maryi, zostaje przedstawione niejako obok ubóstwa Jezusa, a tym samym zdaje się być czymś drugoplanowym, mniej ważnym bądź nawet nieistotnym dla nauki płynącej z kazania, gdyż duchowny nie wyprowadził z niego przydatnego pouczenia dla wiernych. Wypadałoby również zastanowić się, czy tak naprawdę powyższy ustęp jest o ubóstwie Najświętszej Panny, a nie Jezusa. W końcu to Chrystus został zaprezentowany, jako ten, który doświadcza negatywnych skutków biedy, a nie Maryja i to On jest dla wiernych przykładem akceptacji biedy.

Twórca *Kazań świętokrzyskich* czterokrotnie nazwał Matkę Bożą *dziewicą*. Posłużył się również nieco bardziej precyzyjnym określeniem

⁹ *Kazania świętokrzyskie*, Biblioteka Narodowa, sygn. 8001, dv 1-19, (dalej: Kśw); jedna z wielu edycji zabytku znajduje się [w:] T. M i k a, „*Kazania świętokrzyskie*”..., s. 215-226.

¹⁰ Kśw, cr 27-34.

¹¹ Tamże, cv 12-13.

– *uboga dziewica*¹². Jednakże, informacja ta jest po prostu przytoczeniem „dogmatu” o niepokalanym poczęciu Maryi, który chociaż został pełnoprawnym dogmatem dopiero w 1854 r., to jednak już w średniowieczu stanowił powszechny element wiary. Dodatkowo wzmianki o Najświętszej Pannie z świętokrzyskiego zabytku, dotyczą kwestii rodzicielskich i majątkowych, które niezbyt nadają się do uwypuklenia wysokiego statusu Maryi w katolicyzmie¹³.

Postać Maryi nie musiała być ukazana w taki sposób: nieistotna, sprowadzona do roli ubogiej Dziewicy i matki-opiekunki. Istnieją kolekcje średniowiecznych kazań, które pozwalają na wyrażenie takiego twierdzenia: zbiór kazań Antoniego z Padwy oraz zbiór kazań Peregryna z Opoła. Dwie kolekcje, które zostały wybrane, jako materiał porównawczy są przykładami na to, że trzynastowieczni duchowni potrafili dobrze wyeksponować postać Maryi, która spełnia wiele ról oraz posiada liczne cnoty.

Matka Boża w *Kazaniach na Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny Antoniego Padewskiego*

Pierwszym dowodem na małe znaczenie motywu Maryi w *Kazaniach świętokrzyskich* jest *Kazanie na Uroczystość Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny*. Analogiczne kazanie, napisane na to samo święto, znajduje się zarówno w kolekcji Antoniego z Padwy, jak i zbiorze Peregryna z Opoła. Najpierw przyjrzyjmy się motywowi Matki Bożej z kazania ułożonego na to święto przez doktora Kościoła.

Z racji obszerności tego tekstu nie jest możliwym zacytowanie go, czy nawet zreferowanie w całości w ramach jednego artykułu. Nie jest istotnym również całość kazania, ale to, jaki zakres informacji o Matce Bożej zawiera oraz czy postać ta jest kluczowa dla wyrowadzenia nauki płynącej z tekstu. Już pierwszy akapit kazania przynosi istotną różnicę w kreowaniu motywu Matka Bożej w kolekcji

¹² Tamże, cr 31-33, cv 17, 22-23, 30.

¹³ A. A. Napiórkowski, *dz. cyt.*, s. 71, 73-74, 76; *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1988, s. 216 n. za A. Sutowicz, *Maryja w duchowości śląskich klarysek i benedyktynek w okresie średniowiecza*, [w:] „PERSPECŹIVA Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, r. X, 2011, nr. 1 (18), s. 209; J. Rutkowska, „Zielony Drogowskie...”, s. 108; C. Niezgodna, *Teologia i mariologia...*, s. 79.

franciszkanina i w polskim zabytku. Portugalski duchowny zaznaczył, że Najświętszej Panny nie dotyczyła nieczystość po urodzeniu dziecka, przewidziana prawem mojżeszowym (Kpł 12, 2); „(...) nakaz ten nie dotyczył Maryi, która porodziła, jako Dziewica”¹⁴. W analogicznym tekście z *Kazań świętokrzyskich* nie pojawia się nawiązanie do postaci Maryi.

W drugim akapicie doktor Kościoła wyjaśnił motywację, dla których Matka Boża dokonała oczyszczenia. Chociaż Ona i Jej Syn nie musieli tego robić, to zdecydowali się na oczyszczenie, „(...) aby uwolnić się od bojaźni prawa, które właśnie z bojaźni było zachowywane (...)”¹⁵. Portugalski duchowny wspominał w trzecim akapicie, że: „Biedna Najśw. Maria złożyła za ubogiego Syna ubogą ofiarę, aby przede wszystkim okazała się pokora Pana”¹⁶.

W siódmym akapicie duchowny odniósł się do znaczenia imienia Maria, jako: *oświecona*, *morze gorzkie* lub *Pani*. Widział w Niej symbol duszy sprawiedliwej, która została oświecona na chrzcie: „jest morzem gorzkim w sercu skruszonym i udręczonym ciele, będzie panią w królestwie, gdy połączy się z Królem wieków”¹⁷.

W *Kazaniu alegorycznym na Uroczystość Oczyszczenia Najświętszej Maryi* Antoni z Padwy poświęcił więcej uwagi Maryi. W trzecim akapicie tego tekstu zawarł następujące informacje na temat Matki Bożej: urodziła Jezusa bez utraty dziewictwa; była pokorna i pełna miłości; kontemplowała niebieską chwałę; dokuczają jej „zapach rozpusty” zaś podoba się Jej „zapach dziewictwa” i dlatego kto pragnie Jej się podobać powinien unikać rozpusty i dbać o czystość¹⁸.

¹⁴ Św. Antoni z Padwy, *Kazania święteczne: od Narodzenia Pańskiego do Uroczystości świętych Piotra i Pawła*, przeł. C. Niezgodą, Kraków 2003, s. 125, por s. 133; C. Niezgodą, *Teologia i mariologia...*, s. 76, 78.

¹⁵ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 125. N. M. Siwiński, *Rogamus te...*, s. 127.

¹⁶ Tamże, s. 126. por s. 133; por. o ubóstwie Matki Bożej: N. M. Siwiński, *Kazanie na cześć...*, s. 93; idem, *Rogamus te...*, s. 127.

¹⁷ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 126.

¹⁸ Tamże, s. 133-134 por s. 174, 178, 184; por. o cnotach Maryi: N. M. Siwiński, *Kazanie na cześć Błogosławionej Maryi Dziewicy św. Antoniego z Padwy*, „Studia Leopoliensia”, 14 (2021), s. 91, 93; Tenże, *Herbarium Mariae: Maryjny zielnik św. Antoniego*, „Posłaniec św. Antoniego”, t. 2 (2020), s. 101; Tenże, *Rogamus te, Domina Nostra – sześć modlitw maryjnych św. Antoniego z Padwy jako świadectwo mariologii franciszkańskiej XIII w.*, „Collectanea Theologica”, 86 (2016) nr 3, s. 127; C. Niezgodą, *Teologia i mariologia...*, s. 76, 78; L. Bertazzo, *Maria...*, s. 43.

W czwartym akapicie kazania duchowny zawarł myśl, że Maryja nie odrząca żadnego grzesznika i dlatego jest nazywana Matką miłosierdzia¹⁹. Kolejny akapit zawiera stwierdzenia, że czerpała życie ze swojego Syna – Jezusa (miodu aniołów), a Nazaret (oznaczający kwiat) wybrała spośród innych miejsc, aby tam został poczęty Chrystus²⁰. W szóstym akapicie franciszkanin zamieścił spostrzeżenie, że Maryja przygotowała ducha za pomocą pokory oraz ciało za pomocą dziewictwa, aby zamieszkał w nim Jezus²¹. W siódmym akapicie doktor Kościoła wskazał na dowód pokory Matka Bożej – jej słowa o Bogu: „Wejrzał na uniżenie służebnicy swojej”²². Inny dowód pokory Maryi, wskazany przez świętego Antoniego w ósmym akapicie, to zachowanie pokory, mimo że obdarzono Ją wieloma cnotami oraz zasługiwała na wiele przywilejów²³. W dziewiątym akapicie kazania doktor Kościoła nazwał Maryję „chwalebą Dziewicą” oraz przypomniał, że przyniosła do świątyni Jezusa, gdy był mały²⁴. Kaznodzieja wspomniał również o procesji św. Symeona, Anny, Maryi i Józefa. Każdej z postaci przypisał symbolikę; Matka Boża oznaczała sprawiedliwość²⁵.

Najważniejszym fragmentem jest jednak przedostatnie zdanie kazania alegorycznego:

„Przeto, dobry Jezu, ze względu na Samego siebie, bądź nam Jezusem, abys Ty, któryś udzielił nam początku słodczy, czyli wiary, dał nam również nadzieję i miłość, iż byśmy żyjąc w niej i umierając, zasłużyli na to, by dojsć do Ciebie, a to przez prośby Twej najśladziej Matki, za Twoją sprawą, który jesteś błogosławiony na wieki”²⁶.

¹⁹ Ś w. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 133-134; por. o potrzebie grzeszników oddawania się pod opiekę Maryi: N. M. Siwiński, *Kazanie na cześć...*, s. 93; Tenże, *Herbarium Mariae...*, s. 100; L. Bertazzo, *Maria Oliva Benedicta: A Reflection on the Mariology of Anthony of Padua/Lisbon*, [w:] *The Medieval Franciscans*, vol. 16: *Medieval Franciscan Approaches to the Virgin Mary Mater Sanctissima, Misericordia, et Dolorosa*, ed. S. J. McMichael, K. Wrisley Shelby, Leiden 2019, s. 40.

²⁰ Ś w. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 134.

²¹ Tamże, s. 134; N. M. Siwiński, *Kazanie na cześć...*, s. 91; C. Niezgoda, *Teologia i mariologia...*, s. 78.

²² Ś w. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 134.

²³ Tamże, s. 134; por. o cnotach Maryi: N. M. Siwiński, *Kazanie na cześć...*, s. 91, 93; Tenże, *Herbarium Mariae...*, s. 101; tenże, *Rogamus te...*, s. 127; C. Niezgoda, *Teologia i mariologia...*, s. 76, 78.

²⁴ Ś w. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 134-135; L. Bertazzo, *Maria...*, s. 35.

²⁵ Ś w. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 135.

²⁶ Tamże, s. 135; por. C. Niezgoda, *Teologia i mariologia...*, s. 77.

Powyższe cytaty i parafrazy ustępów kazań doktora Kościoła wskazują jak wiele wątków dotyczących Maryi omówił on w kazaniu na święto maryjne. Wymienił cechy Matki Bożej oraz uargumentował swoje stanowisko w tej sprawie; ukazał rolę Najświętszej Panny, jako orędowniczki ludzi, a nawet nawiązał do wydarzeń z Jej życia. Zasadniczo nie da się porównać tego kazania z analogicznym tekstem z świętokrzyskiej kolekcji, ponieważ nie zawiera on nawiązania do postaci Matki Bożej²⁷. Jest to zastanawiające i nietypowe.

Z uwagi na konspektowość zbioru, która została dobrze uargumentowana przez badaczy, pomimo małej ilości tekstu możemy przypuszczać, iż w świętokrzyskim *Kazaniu na Uroczystość Oczyszczenia Najświętszej Maryi* mogło nie być nauki o Maryi²⁸. Takie podejrzenie umacnia fakt, że całokształt zabytku zdaje się być pozbawiony ducha pobożności maryjnej.

Całokształt nauki na temat Matki Bożej w kazaniach Antoniego Padewskiego

Warto sięgnąć do innych kazań portugalskiego franciszkanina i przyjrzeć się zbiorowi cech, jakie przypisywał w nich Maryi. Nazywał ją *Królową Aniołów*, *Gwiazdą Morza*, *Dziewicą*, *Najświętszą Dziewicą*, *Chwalebłą Dziewicą*, *Jaśniejącą perłą dziewictwa* oraz *Najchwalebniejszą Dziewicą*, dzięki której Bóg jest z nami²⁹.

Jest to istotna analogia do *Kazań świętokrzyskich*, w których autor również wspominał o dziewictwie Najświętszej Panny (*Kazanie na Narodzenie Pańskie*, *Kazanie na Objawienie Pańskie*)³⁰. Niemniej jednak, stanowi to zaledwie nawiązanie do powszechnie uznawanego

²⁷ Kśw, dv 1-19.

²⁸ Tekst napisany na to święto, wchodzący w skład Kazań świętokrzyskich, dotyczy pięciu przykładów teofanii, jakie znajdują się w Piśmie Świętym.

²⁹ Ś w. A n t o n i z P a d e w y, *dz. cyt.*, s. 27-28, 59, 111, 174, 182, 184; por. o dziewictwie Maryi i tytulaturze *Gwiazda Morza*: N. M. S i w i ń s k i, *Kazanie na cześć...*, s. 92-93, 111; idem, *Rogamus te...*, s. 105; o zamiłowaniu Doktora Ewangelicznego do nazywania Maryi *Królową*: C. N i e z g o d a, *Teologia i mariologia...*, s. 78; L. B e r t a z z o, *Maria...*, s. 35, 38-39, 41, 43, 45-47, 49.

³⁰ „(...) dziewica Maryja acz pieluszek dobrych <w to wrzemie> nie imiała, a togodla ji we zle chustki ogar<nęła. Invenerunt eum pannis involutum et positum in presepio”, Kśw, cr 31-33. „(...) jich żadne krolewica dziewicą porodzonego (...) Bo Pismo tego krolewica dziewicą porodzonego (...) <w Betleem ubo>gą dziewicą porodzonego.”, Kśw, cv 17, 22-23, 30.

wówczas „nieoficjalnego” dogmatu o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny³¹.

Antoni odniósł się również do macierzyństwa Maryi oraz napominał, że należy się Jej cześć i chwała, ponieważ dzięki Niej ludzie stali się pełni, zdrowi i błogosławieni³². Macierzyństwo przynosi Jej chwałę i szczęście³³. Udzieliła Jezusowi człowieczeństwa i słabości³⁴.

Portugalski franciszkanin wspominał, że Maryja owinęła Jezusa w pieluszki, i złożyła Go w żłobie³⁵. Biel pieluszek Chrystusa symbolizuje czystość Jego Matki³⁶. Wątek Najświętszej Dziewicy składającej Jezusa do żłóbka pojawił się również w *Kazaniach świętokrzyskich*. Nawiązując do tej sceny autor polskiego zabytku przypomniał o ubóstwie Maryi³⁷. Nie jest to jeden z najistotniejszych elementów tworzących motyw Maryi w średniowiecznym chrześcijaństwie. Być może jego pojawienie się w świętokrzyskiej kolekcji wynikało z chęci odwołania się do emocji słabiej wyrobionych intelektualnie i ubogich odbiorców.

Doktor Kościoła wymienił wiele twierdzeń na temat Maryi, których nie znajdziemy w świętokrzyskim zabytku; np., że jest Ona księżną oraz królową³⁸. Duchowny wskazywał, że Najświętsza Panna – Gwiazda prowadzi do przystani wiecznego zbawienia. Drugi powód dla tytułowania jej tym określeniem wynika z tego, że wyrывa z burzy tych, którzy wołają do niej oraz pokazuje im drogę prowadząc do przystani, czyli nieba³⁹. Doktor Kościoła nawiązał do antytezy Ewa – Maryja, która objawia się w przeciwstawnych cechach dwóch niewiast: ziemskość – niebiańskość; zapowiedź cierpienia dla pierwszej

³¹ A. A. Napiórkowski, *Maryja jest piękna...*, s. 71, 73-74, 76; *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1988, s. 216 n. za A. Sutowicz, *Maryja w duchowości...*, s. 209; J. Rutkowska, „Zielony Drogowskazy, na rozstajach niepewności czekająca...” – o nazwaniach Matki Bożej w „125 litaniiach maryjnych” (w oprac. ks. Janusza Kumali MIC). Cz. I. *Imię Matki Bożej i formacje odimienne*, „Język. Religia. Tożsamość”, 2 (18) 2018, s. 108.

³² Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 26, 175, 184; por. o macierzyństwie Najświętszej Panny N. M. Siwiński, *Kazanie na cześć...*, s. 93.

³³ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 26, 86.

³⁴ Tamże, s. 26.

³⁵ Tamże, s. 27, 87; por. L. Bertazzo, *Maria...*, s. 49; N. M. Siwiński, *Rogamus te...*, s. 115.

³⁶ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 27.

³⁷ Kśw, cr 27-34.

³⁸ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 28.

³⁹ Tamże, s. 179, 182; L. Bertazzo, *Maria...*, s. 38-39, 43.

i pozdrowienie dla drugiej⁴⁰. Portugalski franciszkanin wspomniał również, że Matka Boża usługiwała świętej Elżbiecie, w trakcie ostatnich trzech miesięcy ciąży kuzynki oraz podniosła nowonarodzonego świętego Jana z ziemi⁴¹. Jak zatem widać w kazaniach duchownego z Zachodu rola Maryi daleko wykracza poza tą wyznaczoną jej przez polskiego kaznodzieję. Najważniejszą różnicą jest wątek Maryi, jako wspomoczenieli grzeszników, prowadzącej ich do nieba oraz Niebiańskiej Królowej. Badacze wyrażają pogląd, że kazania doktora Ewangelicznego poruszają wszystkie maryjne zagadnienia oraz wskazują na wielką ilość nawiązań do Matki Bożej w kolekcji kazań franciszkanina⁴².

Matka Boża w Kazaniu na Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny Peregryna z Opola

Znając zbiór ról, jakie pełniła Maryja z kazań Antoniego z Padwy możemy przejść do analogicznego motywu ze zbioru innego duchownego. Peregryn z Opola, podobnie jak autor *Kazań świętokrzyskich*, zawarł w swojej kolekcji *Kazanie na dzień Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny*. Śląski duchowny, podobnie jak Antoni z Padwy, wskazywał na to, że Matka Boża nie potrzebowała oczyszczenia i była czystsza niż wszystkie inne stworzenia. Dominikanin uargumentował to tym, że: została uświęcona w łonie matki oraz uwolniona od grzechu pierworodnego; nie popełniła nawet jednego grzechu lekkiego przez całe swoje życie oraz tym, że Duch Święty uczynił Ją Świętą Świętych, kiedy wszedł do Niej. Peregryn wywnioskował, że udanie się Maryi do świątyni świadczy o Jej pokorze i stanowi przykład dla wiernych, aby oczyszczali się we wszystkich członkach i zmysłach⁴³. Istotnym jest, że taki sposób narracji niezwykle wywyższa Matkę Bożą. Po pierwsze, stawia ją w centrum wykładu – staje się Ona najważniejszą postacią w kazaniu. Po drugie, z jej zachowania zostaje wyciągnięta nauka dla odbiorców kazania.

⁴⁰ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 182; L. Bertazzo, *Maria...*, s. 39, 41.

⁴¹ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 281.

⁴² G. M. Roschini, *La Mariologia di sant'Antonio da Padova*, „Marianum”, 8 (1946), 16n; C. Niezgoda, *Teologia i mariologia...*, s. 77; L. Bertazzo, *Maria...*, s. 36-37.

⁴³ Peregryn z Opola, *Kazania „de tempore” i „de sanctis”*, przeł. J. Mrukówna, Kraków 2001, s. 393; Peregrini de Opole, *Sermones de tempore et de sanctis*, ed. R. Tatarzyński, Warszawa 1997, s. 369.

Peregryn z Opola kontynuował myśl o konieczności naśladowania Najświętszej Panny, a konkretnie oczyszczenia się za Jej przykładem. Duchowny doprecyzował, że wierni powinni: „(...) za przykładem świętej Dziewicy oczyścić serce ze złych myśli (...)”⁴⁴.

Nieco dalej w tym kazaniu dominikanin wspomniał, że dzisiejsza uroczystość jest nazywana świętem Matki Bożej Gromnicznej. Śląski duchowny wytłumaczył genezę obchodów święta. Rzymianie czcili Febrnę, matkę Marsa, paląc nocami w początkach lutego świece i pochodnie. Ponieważ trudno jest wykorzenieć stare obyczaje, papież Sergiusz ustanowił, że na cześć Maryi chrześcijanie będą rozświetlać świat świecami. Drugi powód świętowania stanowi odwzorowanie procesji, w której udział wzięli Maryja, Józef, Symeon i Anna, aby ofiarować Jezusa w świątyni. Peregryn wspomniał również, że воск świec symbolizuje ciało Chrystusa zrodzone bez naruszenia dziewictwa Matki⁴⁵.

Śląski dominikanin przytoczył historię o pewnym cudzie, który miał miejsce w święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny. Pewna kobieta odznaczała się nabożeństwem do Najświętszej Panny. Posiadała w swoim domu kaplicę, w której kapelan codziennie odprawiał mszę ku czci Maryi. Ksiądz musiał wyjechać daleko, aby załatwić pewne sprawy. Kobieta doznała widzenia, w trakcie którego uczestniczyła w nabożeństwie. Po zakończeniu wizji podziękowała Najświętszej Pannie, że mogła uczestniczyć w tym dniu we mszy, a świecę zobaczoną w wizji zachowała, jako relikwię⁴⁶.

Na tym możemy zakończyć porównanie motywów Maryi z *Kazania na dzień Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny* Peregryna z Opola oraz autora świętokrzyskiego zabytku. Jak łatwo możemy zauważyć śląski dominikanin poruszył w tym tekście wiele istotnych zagadnień dotyczących Matki Bożej: Jej świętości, pokory, przykładu danego wiernym, oddania swoim czcicielom i dokonywania cudów. Jest to nie

⁴⁴ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 393; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 369.

⁴⁵ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 395-396; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 371-372; B. Kochaniewicz, *Biblia w średniowiecznym kaznodziejstwie: perspektywa teologicznofundamentalna*, „Biblioteka Teologii Fundamentalnej”, 5 (2010), s. 51; R. Mazurkiewicz, „Świebodość Boga żywego”: *średniowieczna pieśń o wniebowzięciu Maryi*, „Salvatoris Mater”, 2/4 (2000), s. 246.

⁴⁶ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 396-397; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 372-373.

tylko różnica ilościowa, ale i jakościowa wobec *Kazań świętokrzyskich*. W kazaniu ułożonym przez Peregryna na święto maryjne Najświętsza Panna jest kluczową i czynnie działającą postacią, a jej poczynania pozwalają na wyciągnięcie przydatnej nauki dla odbiorców kazania. Tymczasem w kazaniu na święto maryjne z świętokrzyskiego zabytku Maryja nie pojawia się⁴⁷.

Całokształt nauki o Maryi w kazaniach Peregryna z Opola

Śląski duchowny, podobnie jak Antoni z Padwy, przedstawił w swoich kazaniach wiele twierdzeń na temat Matki Bożej. Niektóre z nich są powtórzeniem myśli obecnych w przeanalizowanym powyżej *Kazaniu na Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny*. Niemniej jednak, warto im się przyjrzeć, aby mieć szerszy ogląd kreacji tego motywu w zbiorze dominikanina. Peregryn wskazywał na Maryję jako wzór cnoty pokory. Cnota ta ukazała się w Jej ucieczce do Egiptu oraz w tym, iż nie mówiła o sobie, że jest królową świata⁴⁸. Peregryn wspomniał, że Matka Boża jest przepelniona niebiańskimi cnotami i darami⁴⁹.

Pan uczynił ją wolną od grzechu pierworodnego⁵⁰. Przez całe swoje życie nie popełniła nawet jednego grzechu lekkiego⁵¹. Była świętsza od Ewangelistów, męczenników, wyznawców, dziewic i aniołów⁵².

Za sprawą Ducha Świętego Maryja poczęła i urodziła Jezusa, bez bólu i utraty dziewictwa⁵³. Nazywana jest *Gwiazdą Morza*, ponieważ jej dziewictwo zajaśniało i oświeca grzeszników⁵⁴. Znalazła łaskę Bożą, którą stracili ludzie. Dlatego wierni powinni udawać się do Niej, aby im ją zwróciła⁵⁵. Przyszła na ten świat, aby pokrzepić

⁴⁷ Kśw, dv 1-19.

⁴⁸ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 49, por. s. 351-352, 421.

⁴⁹ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 59-60; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 25-26.

⁵⁰ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 60; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 26.

⁵¹ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 423, 524, 544.

⁵² Tamże, s. 524-525, por s. 528.

⁵³ Tamże, s. 59-61, 67, 352, 421 por s. 528, 541-542.

⁵⁴ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 60-61; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 26-27; A. Wojtczak, *Pochodzenie i rozwój maryjnego tytułu „Gwiazda Zaranna”*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 17 (2011), s. 174.

⁵⁵ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 62; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 28.

grzeszników swoją łaską⁵⁶. Była uboga i między innymi, dlatego Trzej Magowie ofiarowali jej złoto. Dziewica złożyła nowonarodzonego Jezusa w żłobie⁵⁷. Dzięki niej Jezus otrzymał ciało i mógł cierpieć⁵⁸. Peregryn nazwał ją najmeźniejszą z niewiast, dzięki której niewiasty „uzbroiły się w moc”⁵⁹. Złe duchy boją się jej, a ona zatriumfowała nad nimi. W wielu zatwardziałyich sercach wywołała skruczę⁶⁰.

Z powyższych twierdzeń tylko to dotyczące ubóstwa Maryi odnajduje swoje odzwierciedlenie w świętokrzyskim zbiorze. Jego autor wspominał o biedzie Matka Bożej, która złożyła nowonarodzonego Jezusa w żłobie i o tym, że owinęła Go w pieluchy słabej jakości⁶¹.

Peregryn z Opola przypominał, że Maryja służy grzesznikom zmieniając wyrok śmierci wiecznej i potępienia, wydany przez Boga – sędziego, za pomocą swojej modlitwy⁶². Jej tron jest blisko tronu Jej Syna, aby mogła się wstawiać za wiernymi⁶³. Jednocześnie duchowny przestrzegał, że Maryja nie ma odwagi modlić się za ludzi, jeśli grzeszą⁶⁴.

Cechowała się pięknem ducha i ciała⁶⁵. Z życzliwością przyjęła Jezusa – pielgrzymą z niebieskiej ojczyzny, do swojego łona i wychowała Go, jako swojego ukochanego syna. W zamian za to Chrystus odwdzieczył się przyjęciem Jej duszy do nieba, a trzeciego dnia po śmierci również Jej ciała⁶⁶.

Śląski kaznodzieja odniósł się do wielu wydarzeń z życia Maryi: służby w świątyni, Zwiastowania oraz urodzenia Jezusa⁶⁷. Duchowny wspominał

⁵⁶ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 542.

⁵⁷ Tamże, s. 74, por. s. 351-352.

⁵⁸ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 182; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 153-154.

⁵⁹ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 342; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 316.

⁶⁰ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 544; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 500.

⁶¹ Kśw, cr 27-34.

⁶² Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 421; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 397; R. Mazurkiewicz, *Świebodność...*, s. 255-256.

⁶³ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 527; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 482.

⁶⁴ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 542-543.

⁶⁵ Tamże, s. 423, 525.

⁶⁶ Tamże, s. 523-524; B. Kochaniewicz, *Biblia...*, s. 51; R. Mazurkiewicz, *Świebodność...*, s. 243.

⁶⁷ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 99; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 69.

również o wizycie Najświętszej Panny u świętej Elżbiety i pomocy, jakiej udzieliła krewnej w ostatnim trymestrze ciąży⁶⁸. Peregryn nawiązał także do ofiarowania Jezusa w świątyni i udziału Jego Matki w tym zdarzeniu⁶⁹. Śląski kaznodzieja zreferował udział Maryi w pasji Jezusa Chrystusa⁷⁰. Duchowny poruszył również temat wydarzeń, jakie działy się w życiu Matka Bożej od momentu śmierci Jej Syna do Jej Wniebowzięcia⁷¹.

Peregryn, w odróżnieniu od Antoniego z Padwy oraz autora *Kazań świętokrzyskich*, wspominał o cudach, jakie dokonały się za sprawą Maryi. Przytoczmy kilka z nich, aby lepiej zrozumieć to zagadnienie. Pewien grzeszny rycerz wstąpił do zakonu cystersów. Gdy znalazł się w ciężkiej sytuacji, Matka Boża ukazała się mu i obiecała zbawienie. Jako że cechował się wielką pobożnością wobec Niej i zawsze zginał kolana na Jej imię został zbawiony⁷². Ten przykład wpisuje się w ogólną zasadę sterującą narracjami o cudach świętych z średniowiecznych tekstów. Czyciele zwykle mają większą szansę na otrzymanie pomocy po skierowaniu prośby do świętego.

Kolejna opowieść o cudach Maryi dotyczy człowieka, który zaparł się Chrystusa, aby dostać złoto od diabła. Udał się do kościoła i płakał przy figurze Matki Bożej. Posąg rozmawiał z figurą Dziecięcia i nie mógł uzyskać przebaczenia dla człowieka. Ostatecznie rzeźba Maryi wzięła za rękę skruszonego grzesznika i poszła z nim do figury Dziecięcia na ołtarzu. Takim sposobem Najświętsza Panna pojednała człowieka z Jezusem⁷³. Pewien jej wyznawca zachorował. Ona ukazała się mu i zaproponowała, żeby wysłużył sobie u Niej królestwo niebieskie⁷⁴.

Zakończymy jeszcze innymi opowieściami zamieszczonymi w zbiorze Peregryna. Pewna kobieta skazana po zleceniu zabójstwa swojego zięcia,

---

⁶⁸ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 485-486.

⁶⁹ Tamże, s. 75, 77.

⁷⁰ Tamże, s. 144-146; R. Mazurkiewicz, *Świebodność...*, s. 246.

⁷¹ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 525-527; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 480-482.

⁷² Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 117; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 88.

⁷³ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 422-423; por. T. Szostek, *Quidam Iudaeus...*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae”, XVIII (2008), s. 252.

⁷⁴ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 525; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 480.

zwróciła się o ratunek do Błogosławionej Dziewicy w Jej kościele, w trakcie łzawej modlitwy. Sędzia wydał wyrok spalenia kobiety, ale po próbie dokonania egzekucji nie znaleziono śladów ognia na ciele skazanej⁷⁵. Pewnemu niedowiarkowi najpierw odebrała wzrok, ale później go przywróciła, gdy oddał się Jej na dożywotnią służbę⁷⁶. W jednym z egzemplów napisano, że Maryja uratowała matkę niesłusznie oskarżoną o zabójstwo dziecka⁷⁷.

Biorąc pod uwagę całokształt narracji na temat motywu Matka Bożej w kazaniach Peregryna możemy zauważyć kilka kwestii. Po pierwsze, dominikanin podkreślał pozytywne cechy Maryi, takie jak pokora czy świętość. Po drugie, duchowny bogato czerpał historie na temat życia Maryi z *Pisma Świętego* i apokryfów. Po trzecie, podawał przykłady, aby zachęcić słabiej wyedukowanych wiernych do pobożności maryjnej. Po czwarte, Peregryn ukazywał rolę Najświętszej Panny jako wstawieniczki za grzesznikami. Jedynymi punktami wspólnymi między nauką na temat Maryi w kazaniach dominikanina i świętokrzyskim zbiorze jest wspomnienie o Jej ubóstwie i dziewictwie⁷⁸.

Zakończenie

Autor *Kazań świętokrzyskich* przypisał w swoim dziele niewielką rolę Matce Bożej. Jeśli pisał o Maryi, to tylko dlatego, że poruszał temat narodzenia Chrystusa. Przykładową częścią polskiego zabytku ukazującą to zjawisko jest *Kazanie na oczyszczenie najświętszej Marii Panny*. Osoba odpowiedzialna za ostateczny tekst nie przywołała postaci Maryi w kazaniu na święto maryjne. Konspektowość świętokrzyskiego zbioru sugeruje, że ubytki w źródle nie są wy tłumaczeniem tego stanu rzeczy. Gdyby było inaczej, zapewne w krótkim fragmencie stanowiącym zbiór punktów do rozwinięcia w ustnej wersji kazania pojawiłby się motyw Najświętszej Panny. Autor nie wykorzystał okazji,

⁷⁵ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 543; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 499.

⁷⁶ Peregryn z Opola, *Kazania*, s. 544; Peregrini de Opole, *Sermones*, s. 500.

⁷⁷ J. Wołny, *Exempla z kazań niedzielnych Peregryna z Opola*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Gerekka, Wrocław 1978, s. 256-257.

⁷⁸ Kśw, cr 27-34, cv 17, 22-23, 30.

choć mógł, jak np. święty Antoni Padewski, zamieścić szczegółowy opis cnót Matka Bożej w kazaniu na to święto⁷⁹.

Maryja nie jest istotnym bohaterem w *świętokrzyskiej kolekcji*. W polskim zbiorze znajduje się tylko jedna scena, w której Najświętsza Panna pojawia się, jako postać podejmująca działania – żłóbek z Jezusem owiniętym przez swoją Matkę w pieluszki. Poza tym fragmentem Maryja została jedynie kilka razy określona mianem *dziewicy* oraz *ubogiej dziewicy*. Pierwszy termin wynikał z dogmatu, drugi zaś był połączeniem prawdy dogmatycznej z chęcią ukazania ubóstwa Maryi, które zapewne stworzyłyby więc psychologiczno-emocjonalną między niezamożnym słuchaczem kazania i Matką Jezusa.

W polskim zbiorze Matka Boża nie była postacią wykorzystaną do zaprezentowania istotnych i trudnych zagadnień teologicznych. Świadczy to o tym, że zabytek kierowano do słabo wykształconych odbiorców, którzy byli bliżsi pobożności ludowej niż uniwersyteckiej teologii. Wątek żłóbka również przemawia za tym. Można wskazać również wiele innych przesłanek za tym, że tekst skierowano do mało wyrobionego intelektualnie odbiorcy⁸⁰.

Być może autor tekstu był negatywnie nastawiony do pobożności maryjnej, w której mógł upatrywać zagrożenia dla tradycyjnej chrystocentryczności. Niektórzy badacze wskazują, że maryjna pobożność była bardziej charakterystyczna dla mistyków niż mistyczek, które preferowały pobożność chrystocentryczną⁸¹. Możliwe jest również, że środowisko, w którym tworzył nie odznaczało się pobożnością maryjną. Z tekstu, który dotrwał do naszych czasów wynika, że twórca zabytku nie przypisywał Maryi cnót, takich jak świętość lub pokora, nie upatrywał w niej

---

⁷⁹ Św. Antoni z Padwy, *dz. cyt.*, s. 133-134.

⁸⁰ Te przesłanki to: promowanie pobożności ekstrawertycznej charakterystycznej dla niewydurowanych teologicznie mas; obecność egzemplów (co najwybitniej widać na przykładzie *Kazania na dzień świętej Katarzyny*); brak głębszych myśli teologicznych, jak np. antyteza Ewa-Maryja, Jezus-Adam, czy nauka na temat władz duszy; spłylenie wykładu do wąskich ram wyznaczonych przez dogmaty i nie wykraczanie poza nie choćby poprzez dopowiedzenie czegoś w danych tematach; przywoływanie scen, które miały oddziaływać na emocje (Maryja u żłóbka, bałwochwalczy Izraelici błagający Boga o litość) zamiast logicznego dowodzenia i argumentowania nauki na tematy religijne.

⁸¹ A. B. Romagnoli, *L'immagine di Maria negli scritti delle donne medioevali*, [w:] *Hagiologica. Studi per Réginald Grégoire*, ed. A. Bartolomei Romagnoli, U. Paoli, P. Patti, Fabriano 2012, s. 491-519, za: L. Bertazzo, *Maria...*, s. 39.

pośredniczki między Bogiem a ludźmi, bądź wspomóżycielki grzeszników oraz raczej nie prezentował jej jako wzoru dla katolików. Porównanie *Kazań na dzień Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny* ze zbiorów Antoniego z Padwy i Peregryn Opoła oraz motywów Matki Bożej z kolekcji Kazań świętokrzyskich wskazuje, że Najświętsza Panna, była w tych ostatnich nieistotna, drugoplanowa, a wręcz zbędna dla wykładu. To niewielkie znaczenie Maryi jest również poszlaką sugerującą, że świętokrzyski zabytek nie powstał w kręgu dominikanów i franciszkanów, ponieważ te dwa zakony cechowały się pobożnością maryjną.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum, vol. 1: Ab anno 1220 usque ad annum 1303*, wyd. B. M. Reichert, A. F. Frühwirth, [w:] MOFPH, t. 3., Romae 1898.
- Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum, vol. 2: Ab anno 1304 usque ad annum 1378*, wyd. B. M. Reichert, A. F. Frühwirth, [w:] MOFPH, t. 4, Romae 1899, s. 109, 223, 228.
- Św. Antoni z Padwy, *Kazania święteczne: od Narodzenia Pańskiego do Uroczystości świętych Piotra i Pawła*, przeł. C. Niezgodna, Kraków 2003.
- Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1988.
- Fratris Galuagni de la Flamma Cronica Ordinis Praedicatorum. Ab Anno 1170. usque ad 1333*, wyd. B. M. Reichert, [w:] MOFPH, t. 2., Romae-Stuttgartiae 1897.
- Kazania świętokrzyskie*, Biblioteka Narodowa, sygn. 8001.
- Peregrini de Opoła, *Sermones de tempore et de sanctis*, ed. R. Tatarzyński, Warszawa 1997.
- Peregryn z Opoła, *Kazania „de tempore” i „de sanctis”*, przeł. J. Mrukówna, Kraków 2001.

Literatura podmiotu

- Bertazzo L., *Maria Oliva Benedicta: A Reflection on the Mariology of Anthony of Padua/Lisbon*, [w:] *The Medieval Franciscans*, vol. 16: *Medieval Franciscan Approaches to the Virgin Mary Mater Sanctissima, Misericordia, et Dolorosa*, ed. S. J. McMichael, K. Wrisley Shelby, Leiden 2019, s. 32-50.

- Bonniwell W. R., *A history of the Dominican liturgy 1215-1945*, New York 1945.
- Bracha K., *Noty łacińskie w Kazaniach świętokrzyskich*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbioremami historycznymi*, t. 4 (2010), s. 91-109.
- Tenże, *Nowa edycja tzw. Kazań świętokrzyskich. Nowe pytania i nowe odpowiedzi*, „Przegląd Humanistyczny”, 1 (424) 2011, s. 73-83.
- Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. T. 2: I-Me, red. R. Loth, Warszawa 2001.
- Glorieux P., *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle*, T. 1. [w:] „Études de philosophie médiévale”, T. 17. Paris 1933.
- Godyń J., *Retoryka w pieśni pasyjnej Władysława z Gielniowa, „Psalterzy Floriańskim” i „Kazaniach tzw. świętokrzyskich”*. (*Funkcje średniowiecznej interpunkcji*). „Ruch Literacki”, t. 37 (1996), z. 6, s. 669-683. Przedruk [w:] tenże, *Studia historycznojęzykowe*, edytorskie, kulturalno językowe, t. 4, Kraków 2009, s. 217-307.
- Kochaniewicz B., *Biblia w średniowiecznym kaznodziejstwie: perspektywa teologicznofundamentalna*, „Biblioteka Teologii Fundamentalnej”, 5 (2010), s. 39-53.
- Krzyżanowski J., *O artyzmie „Kazań świętokrzyskich”*, [w:] tenże, *Tradycje literackie polszczyzny. Od Galla do Staffa*, oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 1992, s. 47-52.
- Lichański J. Z., *Kazania świętokrzyskie – aspekt retoryczny*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbioremami historycznymi*, t. 4 (2010), s. 37-49.
- Mazurkiewicz R., „Świebodność Boga żywego”: *średniowieczna pieśń o wniebowzięciu Maryi*, „Salvatoris Mater”, 2/4 (2000), s. 224-260.
- Mejor M., *Łacina w Kazaniach świętokrzyskich*, [w:] *Kazania świętokrzyskie*. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 81-102.
- Michałowska T., *Średniowiecze*, Warszawa 1995.
- Mika T., *Interpunkcja Kazań świętokrzyskich a ich składnia i styl*, [w:] *Kazania świętokrzyskie*. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 59-80.
- Tenże, *Kazania świętokrzyskie jako obiekt badań filologicznych. Pytania o tekst i przekaz*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbioremami historycznymi*, t. 4 (2010), s. 65-80.
- Tenże, „*Kazania świętokrzyskie*”: *od rękopisu do zrozumienia tekstu*, Poznań 2012.
- Tenże, *Tajemnice „Kazań świętokrzyskich”*, „Teraz. Świętokrzyski Miesięcznik Kulturalny”, 2006, nr 1 (25), s. 14-15.
- Mortier R. P., *Histoire des maîtres généraux de l'Ordre des frères prêcheurs*, t. 2: 1263-1323, Paris 1905.
- Nad złoto droższe: skarby Biblioteki Narodowej*, red. H. Tchórzewska-Kabata, M. Dąbrowski, P. Bagnowski, Warszawa 2000.

- Napiórkowski A. A., *Maryja jest piękna. Zarys Mariologii i maryjności*, Kraków 2016.
- Niezgoda C., *Teologia i mariologia św. Antoniego z Padwy*, „Collectanea Theologica”, t. 51 (1981), fasc. IV, s. 69-83.
- Nowak P., *Pobożność Maryjna św. Jadwigi Śląskiej na tle ówczesnej Europy*, [w:] „Tarnowskie Studia Teologiczne”, t. 36 (2017), nr. 1, s. 59-81.
- Obremski K., *Retoryka ponad gramatyką (składnią)? O tradycjach literackich Kazañ świętokrzyskich*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiórami historycznymi*, t. 4 (2010), s. 51-64.
- Oleś P., *Letania more solito dicantur. Przyczynek do badań nad pobożnością maryjną wśród średniowiecznych dominikanów*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. XIX (2019), s. 43-57.
- Ostrowska E., *Kompozycja i artyzm językowy „Kazañ świętokrzyskich”*, [w:] eadem, *Z dziejów języka polskiego i jego piękna. Studia i szkice*, Kraków 1978, s. 41-100.
- Romagnoli A. B., *L'immagine di Maria negli scritti delle donne medioevali*, [w:] *Hagiologica. Studi per Réginald Grégoire*, ed. A. Bartolomei Romagnoli, U. Paoli, P. Piatti, Fabriano 2012, s. 491-519.
- Roschini G. M., *La Mariologia di sant'Antonio da Padova*, „Marianum”, 8 (1946), 16-67.
- Rutkowska J., „Zielony Drogowskazie, na rozstajach niepewności czekająca...” – o nazwaniach Matki Bożej w „125 litaniach maryjnych” (w oprac. ks. Janusza Kumali MIC). Cz. I. Imię Matki Bożej i formacje odimienne, „Język. Religia. Tożsamość”, 2 (18) 2018, s. 107-133.
- Siwiński N. M., *Herbarium Mariae: Maryjny zielnik św. Antoniego*, „Posłaniec św. Antoniego”, t. 2 (2020), s. 98-101.
- Tenże, *Kazanie na cześć Błogosławionej Maryi Dziewicy św. Antoniego z Padwy*, „Studia Leopoliensia” 14 (2021), s. 85-115.
- Tenże, *Rogamus te, Domina Nostra – sześć modlitw maryjnych św. Antoniego z Padwy jako świadectwo mariologii franciszkańskiej XIII w.*, „Collectanea Theologica”, 86 (2016) nr 3 s. 91-145.
- Skrzyniarz R., *Kazania Świętokrzyskie: przepowiadanie w XIII wieku*, Lublin 2001.
- Stępień P., *Kazania świętokrzyskie w trzech odsłonach. O problemach rekonstrukcji tekstu, o pewnej omyłce autora, o źródłach Kazania na dzień św. Katarzyny*, [w:] *Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze*, red. Tenże, Warszawa 2009, s. 109-152.
- Skwara M., *Struktura i sposoby argumentacji w Kazaniu na dzień św. Katarzyny*, [w:] *Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze*, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 153-166.
- Sutowicz A., *Maryja w duchowości śląskich klarysek i benedyktynek w okresie średniowiecza*, [w:] „PERSPEC†IVA Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, r. X, 2011, nr. 1 (18), s. 209-225.

- Zsostek T., *Quidam Iudaeus...*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae”, XVIII (2008), s. 247-259.
- Torrell J. P., *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, przeł. A. Kuryś, Kęty-Warszawa 2008.
- Trajdos T. M., *Wokół genezy Kazan świętokrzyskich*, [w:] Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi, t. 4 (2010), s. 23-27.
- Urbańczyk S., *U progu polszczyzny literackiej*, [w:] tenże, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979, s. 149-154.
- Winiarska-Górska I., *Z dziejów badań nad Kazaniami świętokrzyskimi*, [w:] *Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze*, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 13-40.
- Wojtczak A., *Pochodzenie i rozwój maryjnego tytułu „Gwiazda Zaranna”*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 17 (2011), s. 161-185.
- Wolny J., *Exempla z kazań niedzielnych Peregryna z Opola*, [w:] *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremka, Wrocław 1978, s. 243-282.
- Wydra W., *Wokół fenomenu Kazan świętokrzyskich*, [w:] *Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja. Nowe propozycje badawcze*, red. P. Stępień, Warszawa 2009, s. 41-58.
-

KAMIL WIŚNIEWSKI – ukończył studia II stopnia na kierunku Historia ze specjalnością archiwistyczną na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (2014-2016). W 2016 obronił pracę magisterską pod tytułem *Pieśń „Bogurodzica”, obecność w kulturze średniowiecznej Polski – treści historyczno-literackie utworu*. Od roku 2016 doktorant na kierunku Historia na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Temat dysertacji: *Kształt uniwersum w Kazaniach świętokrzyskich i jego kulturowo-historyczne zależności*. Zainteresowania naukowe: antropologia historyczna, mentalność i religijność średniowiecza.